

УДК 821.112.2-3.091 "19/20":159.937:316.346.36(430+498)

ТЕКСТ МІЖ ГЕНЕРАЦІЯМИ: РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ГЕРТИ МЮЛЛЕР

Наталія ВОРОБЕЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової літератури,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: nataliavorobey@gmail.com*

Зосереджено увагу на рецепції творчості німецької письменниці румунського походження Герти Мюллер. Проведено порівняльний аналіз сприйняття творчості письменниці різними поколіннями на її географічній батьківщині – Румунії, та історичній батьківщині – Німеччині, у 80-х роках ХХ століття (у Румунії – це час комуністичної диктатури Ніколае Чаушеску, в Німеччині – уже повна реабілітація після наслідків Другої світової війни) та на сучасному етапі, коли загроза повернення диктатур та війн знову стає актуальною проблемою людства.

Ключові слова: Герта Мюллер, творчість, рецепція, Німеччина, Румунія, диктатура, батьківщина, пам'ять, покоління.

У 2009 році Нобелівську премію з літератури було присуджено німецькомовній письменниці румунського походження Герті Мюллер. Проте після вручення нагороди виявилось, що її, як письменницю та просто особистість, знають лише у досить вузьких колах. З'явилися навіть статті із заголовками на кшталт «Герта Мюллер: хто вона?» [4, с. 11]. Своєрідне розчарування журналістів та громадськості викликала і реакція самої авторки на цю нагороду. Здобуття Нобелівської премії – *«це добре»*, зазначила Герта Мюллер, однак принципово це нічого не змінює, *«бо премія – це справа зовнішня, а писання – внутрішня»* [6]. Поясненням такої досить спокійної реакції є передусім важка доля Герти Мюллер, що позначилося і на особливому глибокому зв'язку життя та творчості письменниці, і де така матеріальна річ, як премія, не становила особливої цінності.

Герта Мюллер – етнічна німкеня, представниця німецькомовної меншини, народжена в Румунії на території історичної області Банат (1953). Оповідання та романи письменниці є глибоко біографічними та відображають окремі важливі етапи її життя: травмоване дитинство у банатському селі Ніцкідорф (збірка оповідань «Низовини» («Niederungen», 1982)), страх перед постаттю батька, який за часів Другої світової війни служив у військових формуваннях СС, фізична небезпека та психологічний тиск у диктаторській державі Ніколае Чаушеску (романи «Серцезвір» («Herztier», 1994), «Краще б я сьогодні себе не зустрічала» («Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet», 1997), «Лис уже тоді був мисливцем» («Der Fuchs war damals schon der Jäger», 1992)), еміграція у

Західну Німеччину внаслідок небезпеки з боку румунської таємної поліції – Секурітате («Подорожуючий на одній нозі» («Reisende auf einem Bein», 1989)) та ін. [4, с. 11].

Теми та мотиви творів Герти Мюллер відображають такі складні та, водночас, трагічні проблеми сучасності, як диктатура, почуття бездомності, вимушена еміграція, біженці. Тому і рецепція творчості письменниці є неоднозначною, адже завжди по один бік барикади перебуває той, хто є причиною тих же диктатур, а з іншого – ті, хто стали жертвами чи певною мірою постраждали під тиском тоталітарної системи. Оскільки з огляду на останні події світового масштабу загроза повернення диктатур та війн набирає усе більших обертів та змушує тисячі людей брати до рук зброю й відстоювати особисті права та свободи, власну незалежність, покидати рідні домівки, шукаючи на чужині кращої долі, метою цього дослідження постає компаративний аналіз рецепції творчості Герти Мюллер на її географічній батьківщині – Румунії та історичній батьківщині – Німеччині 30–40 років тому, тобто, на початку творчого злету письменниці, та на сучасному етапі. Ця літературна розвідка коротко охоплює також і рецепцію творчості Герти Мюллер в Україні у наш час. Окрім того, відбуваються певні теоретичні узагальнення та аналіз таких важливих для нас понять як «пам'ять» та «покоління», спираючись на праці сучасних дослідників – Аляйди Ассман, Яна Ассмана, Астрид Ерл, Райнгарда Козеллека та ін.

Творча діяльність Герти Мюллер розпочалася ще у 80-х роках минулого століття в Румунії. Збірка оповідань «Низовини» («Niederungen») – дебют Герти Мюллер як письменниці. Вона з'явилася 1982 року у німецькомовному виданні «Крітеріон» («Kriterion») у Бухаресті у досить понівеченій цензурою формі, хоча отримала загалом позитивні відгуки від румунської літературної критики [8, S. 15]. Такі типи для творів Герти Мюллер поняття, як, наприклад, «потяг», «валіза», «вокзал» у диктаторській державі Чаушеску заборонялося як вимовляти, так і писати, адже вони наштовхували на думку про втечу з країни. Одна з провідних тем збірки – фашистське минуле представників німецькомовної меншини в Румунії (сама Румунія також за часів Другої світової війни виступала на боці Німеччини) одразу ж привернула увагу Секурітате, внаслідок чого аж до еміграції в Німеччину 1987 року авторка перебувала під прицільним наглядом та зазнавала численних утисків від румунської таємної поліції. Окрім того, тісний зв'язок Герти Мюллер з групою німецькомовних дисидентів «Aktionsgruppe Banat» (1972–1975), що перебували в опозиції до режиму Ніколае Чаушеску, не міг не привернути увагу спецслужб. Зрозуміло, що за таких умов (письмо, невідне для влади) авторці було заборонено публікувати власні твори в тогочасній Румунії. До того ж, через 20 років після смерті Чаушеску Герта Мюллер ознайомлюється з матеріалами своєї справи, заведеної Секурітате – три томи, 914 сторінок, пише письменниця в газеті «Die Zeit» [4, с. 35]. Вона із власного досвіду стверджує, що потрібна велика мужність, аби прочитати акти спецслужб про себе й опублікувати відгук на них. Що вона й зробила у збірці «Усе той же сніг і все той же дядько» («Immer derselbe Schnee und immer derselbe Onkel», 2011), до якої увійшов текст під назвою «Крістіна та її муляж, або Що (не) стоїть в актах Секурітате» («Christina und ihre Attrappe oder Was (nicht) in den Akten der Securitate steht»). В актах вона звалася Крістіна, справу на неї відкрили «за

упереджене викривлення реалій країни, особливо у сільській місцевості». Паралельно існувала друга особа – «вірна системі комуністка, скрупульозна агентка». Такою Герту Мюллер, за її словами, вважали після її еміграції в колі емігрантів та подекуди і в німецькому письменницькому середовищі. Там підхопили легенду, яку завзято поширювали румунські спецслужби, що, звичайно, ускладнило адекватне сприйняття як самої авторки, так і її творчості. Герта Мюллер пише: «Всюди, куди я прибувала, я повинна була жити з цим муляжем. Його не лише посилали мені услід, він випереджав мене. Хоч я від самого початку і все ще пишу проти диктатури, муляж продовжує ходити власними шляхами. Він став самостійним. І хоч диктатури немає вже 20 років, муляж все ще мандрує. Як довго?» [14].

Коли «Низовини» два роки пізніше (1984) в їх повноцінній формі видали в Німеччині, письменницю одразу ж визнали, як зазначає сучасна дослідниця Паула Боцці, «інтегральною складовою німецької літератури» [8]. Два взаємопов'язані імпульси її творчості були взяті за основу обґрунтування цього визнання: «привабливість екзотичного в описі чужого світу німецькомовної меншини в Румунії, що виник з (літературного) горизонту сприйняття, й захоплення поетичною мовною презентацією, яка при всій своїй сухості виявилася мистецтвом пропускання з одночасно великою художньою ясністю» [9, S. 108]. Загалом «Низовини» в Німеччині спричинилися до відкриття «літературної провінції Банат» та значного зацікавлення румунсько-німецьким літературним процесом [8, S. 15–16]. Вже незадовго після виходу збірки Герта Мюллер, незважаючи на одноголосні негативні відгуки офіційної румунської преси того часу, удостоїлась низки літературних премій на історичній батьківщині [8, S. 15]. Незважаючи на термінологічне різноманіття («література емігрантів», «література меншин», «німецькомовна література за кордоном»), охарактеризувати за допомогою цих означень співвідношення «літературного центру» та «літерної периферії» на прикладі творчості Герти Мюллер, зазначає Паула Боцці, є досить важким завданням. Адже в «літературі Герти Мюллер» йдеться про «наближення до нерухомих моментів німецького існування й водночас відособлення від них, про літературний рух, визначений бажанням доторкнутися, й необхідністю дистанціюватися» [8, S. 27]. Збірка оповідань «Низовини» зображує німецькомовне банатське селище, де оповідачка, маленька дівчинка (прототипом якої виступає Герта Мюллер), викриває та нещадно критикує жахливі реалії життя у рідному селі, хоча і сама не може не належати до цієї общини, адже там – її дім. Традиція – це передумова та основа існування, ідеал, зразок, який регулює всі процеси. Можливість самопізнання, вияв власної індивідуальності, суперечить груповій ідентичності общини. У центрі перебуває колектив, а не особистість. Будь-яка спроба порушити цей неписаний закон розцінюється як напад на меншину. З рівня сім'ї заборона підіймається на рівень села та всієї німецькомовної спільноти. Страх втратити власну ідентичність призводить до тотальної ізоляції общини. Як анклав німецької меншини село є резерватом фашистських ідей (адже чи не кожен представник чоловічої статі за часів Другої світової війни був солдатом військових формувань СС), воно уподібнюється «чорному острову» або «величезній шухляді із паркана та мурів» [4, с. 13]. У цьому випадку ми маємо справу не безпосередньо

зі спостереженнями оповідачки, маленької дівчинки, а зі спогадами дорослої жінки, яка сидить у цій дитині. Аналізуючи роль спогадів, французький філософ та соціолог ХХ століття Моріс Альбвас зробив важливий висновок: спогади завжди є реконструкцією. Навіть згадуючи щось із минулого, індивід не може глянути на це очима дитини, він не в змозі відкинути накопичений за прожитий час багаж досвіду. Через що, спогади, які тиснуть на оповідачку, змушують її уже зовсім іншими очима дивитися та сприймати власне минуле.

Таке зображення німецькомовної етнічної групи Гертою Мюллер спричинилося до надзвичайно гострої реакції румунсько-німецької літературної критики, що дає підстави думати про те, що літературний образ села був усе ж не настільки далекий від реальності – в їхніх очах письменниця постала «забруднювачем гнізда» (нім. «Netzbeschmutzerin») [4, с. 17].

У Румунії, починаючи з 90-х років минулого століття, вже після повалення диктатури Чаушеску, Герта Мюллер виступала з численними інтерв'ю по радіо та телебаченню, окрім того, друкувалася в румунських газетах [11]. У Німеччині вже у 80–90-х роках ХХ століття, чи не одразу ж після виходу «Низовин», з'явилися перші критичні праці, присвячені творчості авторки. Особливо варто відзначити літературознавця Норберта Отто Еке, який у своїй праці «Вигадане сприйняття: наближення до Герти Мюллер» («Die erfundene Wahrnehmung: Annäherung an Herta Müller», 1991), чи не першим окреслив як постать самої письменниці, так і характер та значення її творчості [9]. Після вручення Герті Мюллер премії Альфреда Нобеля кількість літературознавчих критичних праць стосовно творчості авторки стрімко зростає: «Поезія та диктатура. Письменниця Герта Мюллер» (Helgard Mahrtd, «Dichtung und Diktatur. Die Schriftstellerin Herta Müller», 2013) [12], «Мовний такт: Літературний стиль зображення Герти Мюллер» (Julia Müller, «Sprachtakt: Herta Müllers literarischer Darstellungsstil», 2014) [17], «Чи може література свідчити?» (Dorle Merchiers, Jacques Lajarrige, Steffen Höhne, «Kann Literatur Zeuge sein?», 2014) [13] та ін.

Новину про присудження Герті Мюллер найвизначнішої нагороди з літератури в Німеччині майже одностайно сприйняли радісно. Проте в обґрунтуванні Нобелівського комітету, зазначила сучасна українська дослідниця творчості Герти Мюллер Світлана Маценка, пояснення передусім вимагає «визнання Герти Мюллер як німецької письменниці» [4, с. 7]. «У мене німецький паспорт, – говорить сама письменниця. – Я пишу німецькою. Та німецька літературна критика не вважає мене німкенєю, навіть якщо її рідна мова також і моя. Навіть, якщо я пишу про обидві диктатури, які вони самі мали в Німеччині. Мене постійно запитують, коли я нарешті почну писати про Німеччину. Кожного разу в мене виникає бажання сказати: я роблю це завжди, але ви не помічаєте цього» [16]. Хоча глибока психологічна травма, заподіяна Герті Мюллер тоталітарною системою, тісно пов'язує її з географічною батьківщиною – Румунією, головний герой чи не кожного твору письменниці – це представник німецькомовної общини, члени родини якого були в минулому солдатами військ СС та який страждає під тиском диктатури (яку вони самі колись мали на історичній батьківщині). Більше того, Паула Боцці зазначає, що твори Герти Мюллер постійно тлумачать такі ключові

для історії німецькомовної літератури за кордоном поняття, як «німецький», «ідентичність», «асиміляція», не даючи готових визначень, однак пропонуючи матеріал для їх осмислення [8, S. 29].

Беатріче Унгар, також німкеня румунського походження, як і Герта Мюллер, нинішній шеф-редактор газети «Hermannstädter Zeitung», наголосила: «Для мене це навіть не питання. Герта Мюллер – німецька письменниця, як і звідки вона походить. Вона пише німецькою, її рідна мова – німецька, як і моя. Я бачу себе німкенєю в Румунії. Коли кажуть румунсько-німецький, це звучить трохи дивно. Яка частинка мене румунська, яка німецька? [...]. Є німці, що проживають в Румунії, як і німці, що мешкають в Аргентині, Гренландії чи будь-якій іншій країні. В моєму паспорті зазначено “громадянка Румунії”. Проте ідентичність це вже зовсім інше питання» [11].

Сучасний український літературознавець Ярослав Поліщук у своїй праці «Ревізії пам'яті» згадує, як побував на одній із зустрічей з письменницею, де вона розповідала, як її сприймають у Німеччині. Одразу пізнають за мовою, запитують, звідки приїхала, а на відповідь, що з Румунії, відзиваються компліментом: «О, але Ви вже цілком непогано говорите німецькою». Очевидно, вказує дослідник, у підтексті цього зізнання є й нотка суму [5, S. 161] (зважаючи на те, що Герта Мюллер є етнічною німкенєю).

Коли журналістам з нагоди вручення Нобелівської премії довелося шукати стислі й влучні слова, які б окреслили її ідентичність, вони здебільшого писали, що Мюллер – це оприявлення голосу депортованих, себто малих етнічних спільнот, які зазнали жорстокого тиску тоталітаризму. Таке формулювання певною мірою охоплює і біографічний, і творчий світ цієї авторки, зазначив Ярослав Поліщук. Адже у творчості вона загалом концентрує увагу на вузлових етапах власного життя, а також життя того малого анклаву, якого мимовільним репрезентантом зробила її письменницька доля. Герта Мюллер народилася й виростала в румунській глибинці, в середовищі банатських швабів, які там компактно проживали, займаючись сільським господарством. По війні ця мала спільнота зазнала драматичних випробувань, унаслідок яких була поставлена на грань загибелі. Спершу – депортації через своє німецьке походження, пізніше – колективізації та тиску диктаторського режиму Чаушеску. Отже, і колективна пам'ять роду й індивідуальний досвід протистояння репресивній системі спричинили акумуляцію того травматичного чинника, за яким легко впізнати романи й есеї Герти Мюллер, вказує літературознавець [5, S. 161].

У своїй праці «Культурна пам'ять: Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини» сучасний німецький дослідник Ян Ассман розмежує важливі у нашому випадку поняття культурної та комунікативної пам'яті. Ознаками останньої є історичний досвід у межах індивідуальних біографій та живі спогади в органічній пам'яті, безпосередній досвід й усні оповіді (у випадку Герти Мюллер також і письмо). Структура часу – 80–100 років, часовий горизонт у 3–4 покоління, який зсувається разом із сучасністю [2]. Проте важливо вказати на те, що сприйняття подій минулого та пам'ять у цьому випадку можуть суттєво відрізнитися у кожній особистості. Особливо коли йдеться про такі негативні речі, як війна чи диктатура. Хтось свідомо відсуває та відсторонюється від реалій минулого, применшує їхні трагічні

наслідки чи виправдовує власні вчинки, або ж учинки членів родини, якщо вони самі виступали виконавцями жахливих подій. З іншого боку ті, хто стали жертвами системи та зазнали різного роду поневір'янь та утисків, відчуття страху та смерті, намагаються максимально точно передати реалії минулого та відтворити те, що з ними трапилось, адже стерти пам'ять неможливо. Те, про що з певних причин не хочеться згадувати, відсувається у найдальші закутки пам'яті. На противагу те, що болючою раною віддає в душі, відлунує у пам'яті щораз по-новому.

Звідси в Румунії реакція на Нобелівську премію Герти Мюллер була досить неоднозначною. З одного боку, письменник-колега Пауль Гом дорікає їй за почуття вигнанки, з яким вона, нібито, перебільшує. З іншого, досить впливовий журналіст – Крістіан Тудор Попеску, скаржиться на те, що Мюллер постійно говорить лише про диктатуру, а про літературу, мовляв, ні слова [18].

«Честь маленьких культур завжди ображена», якось зазначив французький філософ румунського походження Еміль Чоран (1911–1995), відомий своїми есе та афоризмами песимістичного спрямування, звертаючись думками до географічної батьківщини. Нобелівська премія, на думку румунських інтелектуалів, змогла би збільшити роль маленької балканської нації на світовій культурній арені. Та чи нагорода Герти Мюллер належить Румунії, сперечалися румунські письменники через день після ухвали рішення вручити премію саме Мюллер? [18]. Мало того, що письменниця є етнічною німкенєю та пише лише німецькою мовою, до того ж через усю її творчість червоною ниткою проходить саме нищівна критика комуністичної диктатури Ніколае Чаушеску, жертвою якої стала сама авторка, та Румунії взагалі. Герої творів Герти Мюллер – це передусім ті, хто постраждав від диктатури, «маленькі» люди, які не здатні опиратися тискові системи, що, врешті-решт, призводить до трагічного кінця: вбивства, замасковані під самогубства, добровільні самогубства, у кращому випадку, якщо вдається вижити, важка психологічна травма на усе життя.

Для румунського письменника та критика політики Чаушеску Пауля Гома (1977 року був змушений покинути країну під тиском режиму) Нобелівська премія немає нічого спільного з Румунією. Герта Мюллер «ніколи не казала, що є румунською письменницею, а авторкою з Банату. Окрім того, вигнання вона на собі не відчула, Німеччина просто забрала її назад [на історичну батьківщину]» [18]. Пауль Гома обурений та здивований тим, що Герту Мюллер сприймають як письменницю румунського походження [18].

Крістіан Тудор Попеску, вважає, що Герта Мюллер отримала премію лише завдяки німецькому культурному та політичному підґрунтям. Якби вона залишилась у Румунії, їй би це не вдалося. Крістіан Тудор Попеску зазначає, що основну роль у здобутті нагороди Гертою Мюллер зіграв саме Ніколае Чаушеску, та іронічно коментує: «Я бачив прес-конференцію: Вона постійно говорила про диктатуру, а не про літературу. Нібито вона Нельсон Мандела. Можливо Нобелівська премія миру пасувала би їй більше» [18].

Найважливіший літературний критик Румунії, Ніколае Манолеску, на противагу, вбачає у Герті Мюллер представницю румунської культури. «[...] я радий за Герту та Румунію через цю дещо неочікувану перемогу. [...] Її творчість присвячена темам, які для обох країн [Румунії та Німеччини] і для Європи є дуже важливими» [18].

Крістіна Модреану зазначає, що Герта Мюллер може стати символом для румунського суспільства, символом того, що не можна здаватися у пошуках правди. Від цього залежать теперішнє та майбутнє. Не національна гордість у цьому випадку має бути пробуджена, а свідомість країни, яка ще не до кінця переосмислила своє комуністичне минуле [18].

Також сучасний румунський філософ Андрей Плешу позитивно реагує на здобуття премії Гертою Мюллер: «Ми роками були пригнічені через те, що в румунській історії немає ні одного Нобелівського лауреата. [...] Герта Мюллер хоча і німецька письменниця, проте родом з Румунії, а її твори містять частинку румунської та східноєвропейської історії» [18].

Книги про важкі часи, про трагічні реалії життя суспільства на певному етапі його розвитку, сприймають, зазвичай, найперше, як документальні свідчення. У випадку Герти Мюллер неможливо говорити про намагання створення якихось документальних свідчень чи автобіографії, а радше про опрацювання індивідуальної пам'яті та колективної історії і художнє письмо, якому авторка навчилася, за її ж словами, «з мовчання та замовчування» [15], з неможливості тримати тягар пережитого у собі, зі страху, що тиснув на неї. Сучасна німецька дослідниця Астрид Ерл, розмірковуючи про зв'язок пам'яті та історії, бере як приклад Першу світову війну. Так, Перша світова війна може згадуватися як міфічна подія (*«війна як апокаліпсис»*), як частина політичної історії (*«війна як перша велика катастрофа двадцятого століття»*), як травматичний досвід, як частина сімейної історії – і все це є різними засобами відсилання до минулого. З цієї перспективи, переконана дослідниця, історію потрібно розглядати окремою формою культурної пам'яті [10].

Культурна пам'ять, або ж пам'ять поколінь, на жаль, не завжди є довготривалою. Важко повірити у те, що лишень через 70 років після однієї з найжахливіших трагедій людства – Другої світової війни, спричиненої тоталітарною системою, диктатура знову повертається на сучасному етапі розвитку суспільства, а загроза війни знову ж таки стає реальною. Диктатура як певний травматичний досвід є своєрідним «апокаліпсисом» не лише для самої Герти Мюллер та героїв її творів, а й для кожної особистості без винятку, кому довелося пережити це: «апокаліпсисом» фізичним, моральним та психологічним.

У цьому контексті цінність літературних творів Герти Мюллер виявляється у спонуканні до надзвичайно сильного духовного співпереживання разом із героєм, чи то жертвою диктатури, чи то жертвою традицій та застарілих сімейних канонів і правил общини. Такі твори змушують замислитися та спонукають до певних висновків.

Досить влучно висловився президент румунського культурного інституту, Хорія Роман Патапєвіч, зазначаючи, що Нобелівська премія Герти Мюллер не є питанням приналежності до німецької чи румунської національності. Нагорода є доказом того, що «травма комунізму, через 20 років після закінчення східноєвропейського тоталітаризму, інтегрувала у колективну східноєвропейську пам'ять» [18]. Своєю чергою Грігоре Картіану, шеф-редактор щоденної газети «Adevaгуl», в оглядовій статті «Наша маленька Нобелівська премія» нагадує про те, що Чаушеску продав Герту Мюллер Німеччині за кілька тисяч німецьких марок. Для письменниці ця «брудна торгівля»

диктатора мала свої переваги: у 34 віці у її розпорядженні був не лише талант, а й надзвичайно важливий досвід, а саме життя в комуністичній Румунії. Грігоре Картіану робить висновок: «Герта Мюллер є водночас румунізованою німкенєю та онімеченою румункою. Єдина особа, якій за 109 років історії Нобелівської премії вдалося добитися згадки про Румунію у довгому спискові переможців. Навіть якщо і в дужках, навіть якщо і після Німеччини» [18].

Історик Райнгард Козеллек, висловлюючись про «кризу пам'яті досвіду», зазначає, що «зі зміною поколінь змінюється й об'єкт спостереження. З насиченого досвідом, сучасного минулого живих свідків постає чисте минуле, позбавлене досвіду. [...] З відмиранням спогадів дистанція не тільки збільшується, а й змінюється якісно. Невдовзі починають говорити тільки документи, доповнені картинами, фільмами, меморіалами». Знебарвлення, втрата, вицвітання – ось характеристики безперервного процесу забування, який, за Рейнгардом Козеллеком, властивий цілеспрямованому рухові до науковості [7].

Сучасна німецька дослідниця Аляйда Ассман у своїй праці «Простори спогаду», на противагу, зазначила, що на сьогодні відбувається процес прямо протилежний до того, який описав Рейнгард Козеллек. Беручи за приклад одну з найбільших трагедій ХХ століття – Голокост, дослідниця пише, що нерідко можна зустріти формулювання на кшталт такого: «Що більше від нас віддаляється Аушвіц, то ближче підступає до нас ця подія, спогад про цей злочин». Сьогодні ми маємо справу не з самозапереченням, переконана Ассман, а навпаки, із загостренням проблеми пам'яті. Аби не зникнути в майбутньому, досвід свідків тих подій має бути перенесеним до культурної пам'яті нащадків [1]. Саме одну з таких функцій і виконує література, письмо, яскравим прикладом чого є творчість Герти Мюллер.

Письменниця не любить запитань про Батьківщину. Бо вони, за словами Ярослава Поліщука, ставлять її перед важким вибором. Румунію вона могла би назвати рідною країною, коли б не зазнала стількох поневірянь та принижень за часів брутальної диктатури Чаушеску. Зрештою, неможливість жити в цій країні зумовила еміграцію Герти Мюллер у 1987 році. Проте і в Німеччині вона не почувається цілком «своєю», адже з мешканцями цієї заможної країни її також багато що розділяє. Передусім – досвід тоталітарної минувшини, котрий став позиттєвою травмою та відгукується болючою луною чи не в кожній її книжці. Тому в питанні про Вітчизну вона свідомо зміщує центр ваги: «Батьківщина – це біографія» [5, S. 161]. Або ж «Батьківщина – це те, про що говориться». Також і герої творів Герти Мюллер свідомо уникають власних назв. Слова Румунія чи Німеччина в них згадується рідко, переважно лише «країна». Ця тенденція підносить проблематику творів авторки на глобальний рівень, адже Румунія та Німеччина були далеко не єдиними країнами, що пережили диктатуру.

Письменниця декілька разів була і в Україні. У 2009 році вона брала участь у міжнародному засіданні Німецької академії мови і літератури, що відбулося у Львові. Як влучно зауважив перекладач Герти Мюллер Марк Білорусець стосовно творчості письменниці – різні літературні форми авторки «об'єднуються у простір єдиного Тексту», головною думкою якого є існування людини в умовах диктатури, «випробування

страхом, насильством, відчуженням» [3]. Щодо портрета письменниці, то його влучно окреслив Ярослав Поліщук на основі своїх вражень під час читань Герти Мюллер у Києві: «Герта Мюллер надзвичайно вразлива до всякої кривди, фобії, дискримінації. [...] має підвищену чутливість до будь-яких загальних гасел чи фальшивих закликів. Уміло деконструє мову сучасної пропаганди, [...]». Природно, що обстоює права людини як щось, само собою зрозуміле. Небайдужа щодо різного роду конфліктів, які сьогодні зароджуються на етнічному, релігійному, політичному ґрунті – чи то в Європі, чи то у світі. А ще письменниця з розумінням ставиться до тих, хто не має чітко визначеної, однозначної ідентичності: вона добре здає собі справу з того, наслідком чого може бути такий стан дезорієнтації, пригадуючи тоталітарний досвід ХХ ст.» [5, S. 179].

У німецькому літературознавстві творчість Г. Мюллер хоча і досліджена багатосторонньо, проте все ж не такою мірою як, скажімо, літературні доробки таких німецькомовних лауреатів Нобелівської премії, як Томас Манн, Герман Гессе, Гайнріх Белль чи Гюнтер Грасс. Між тим, в Україні на сьогодні творчість німецької письменниці та Нобелівської лауреатки незнана, зважаючи, в першу чергу, на практичну відсутність критико-літературознавчої рецепції творів авторки та їх перекладів (українською мовою перекладені лише Нобелівська промова Герти Мюллер «Кожне слово знає щось про порочне коло» («Jedes Wort weiß etwas vom Teufelskreis») Катериною Міщенко та один роман авторки – «Гойдалка дихання» («Atemschaukel») Наталкою Сняданко, декілька фрагментів з нього Христиною Назаркевич під назвою «Розгойдане дихання», та російською мовою сучасним київським перекладачем та дослідником творчості письменниці Марком Белорусцем під назвою «Качели дихання»). Російською мовою Марком Белорусцем перекладений ще один роман Герти Мюллер – «Человек в этом мире – большой фазан» («Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt»). До невеликої когорти сучасних дослідників творчості авторки належать також Світлана Маценка, Таміла Кирилова, Софія Варецька, Ярослав Поліщук та ін.

Отож, рідна Герті Мюллер німецькомовна община Банату так і не змогла сприйняти її творчість та відреагувала особливо різко, тому що засліплена почуттям вищості власного етносу над іншими, що стало наслідком неспроможності переробити та усвідомити усю жажливість політики націонал-соціалізму їхньої історичної батьківщини, не була здатною до самокритики та переосмислення. Німецькі інтелектуали ж у Румунії, на противагу, в загальному позитивно сприйняли творчість письменниці, порівнюючи її з творчістю таких німецькомовних авторів, як Пауль Целан, Томас Бернгард, Петер Гандке [4, с. 12–14]. Німеччина, яка оговталася від наслідків Другої світової війни, вітала твори письменниці майже одногосно як на початку літературної діяльності Герти Мюллер, так робить це і до сьогодні. Румунія, одна з численних жертв комуністичної диктатури ХХ століття, з одного боку, уподібнюється до вищезгаданої німецькомовної меншини Банату (особливо коли йдеться про колишніх представників влади та преси), а саме через неспроможність переосмислити тоталітарне минуле власної країни. З іншого, усе ж знайшлося багато тих, особливо сучасних інтелектуалів, хто усвідомив важливість критичного осмислення подій минулого.

Книги про важкі часи, про диктатуру, не належать до масової літератури, яка є особливо популярною в наш час. Це серйозне інтелектуальне читиво, не на широкий загал. Тематика творчості обмежена, проте загальнолюдська. Тому Ярослав Поліщук говорить своєрідні пророчі слова, стверджуючи, що ближчим часом твори авторки, якщо й викликатимуть резонанс, то – у вузьких колах, переважно серед германістів. «А шкода, – розмірковує дослідник. – Не доводиться сумніватися, що художня проза Герти Мюллер нам дуже потрібна. Дарма що поки що не у повній мірі доступна українською. Її творчість нам буде не менше потрібна через п'ять чи десять років. Бо процес болочої реабілітації та духовного звільнення від впливу тоталітарного минулого розтягується на цілі покоління, як це ми бачимо як на прикладі Герти Мюллер та її творчості» [5, S. 179], так і на прикладі трагічних подій нашої країни. Час є тією невідвратною силою, яка загоює рани та спричиняє забуття – найважчий злочин кожного народу та особистості без винятку. Творчість Герти Мюллер (звісно, беручи до уваги також її літературну значущість) виступає своєрідним нагадуванням майбутнім поколінням, своєрідним застереженням від помилок, зроблених у минулому. І в цьому є її особлива цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман ; [пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін]. – Київ : Ніка-Центр, 2012. – С. 23–24. – (Серія «Зміна парадигми»; вип. 15).
2. *Ассман Я.* Культурная пам'ять : Письмо, пам'ять о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман ; [пер. с нем. М. М. Сокольской]. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – С. 58–59.
3. *Белорусец М.* Я сама о себе пам'ять / Марк Белорусец // Иностранная литература. – 2005. – № 4. – С. 98–101.
4. *Маценка С.* Герта Мюллер – німецька письменниця, нобеліант, творець ландшафтів бездомності / Світлана Маценка. – Львів : ПАІС, 2012. – 52 с.
5. *Поліщук Я.* Ревізії пам'яті : літературна критика / Ярослав Поліщук // Бібліотека альманаху українців Європи «Зерна», № 62. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 216 с.
6. *Albers S.* Literatur-Nobelpreis ist «okay», sagt Herta Müller [Elektronische resource] / Sophie Albers. – Access mode : <http://mobil.stern.de/kultur/buecher/literatur-nobelpreis--ist-okay--sagt-herta-mueller-3445032.html>
7. *Beradt C.* Das Dritte Reich des Traums. Mit einem Nachwort von Reinhart Koselleck / Charlotte Beradt. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1994. – S. 117.
8. *Bozzi P.* Der fremde Blick. Zum Werk Herta Müller / Paula Bozzi. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2005. – 180 s.
9. *Eke N. O.* Die erfundene Wahrnehmung : Annäherung an Herta Müller / Norbert Otto Eke // [1. Aufl.]. – Paderborn : Igel, 1991. – 160 s.
10. *Erlil A.* Cultural Memory Studies: An Introduction / Astrid Erlil // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. – Oxford University Press, 2011. – P. 7.
11. Frankfurter Allgemeine Feuilleton. Reaktionen aus Rumänien. Herta Müller ist eine deutsche Schriftstellerin. Ein Gespräch mit Beatrice Ungar [Elektronische Ressource]. – Zugriff : <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/reaktionen-aus-rumaenien-herta-mueller-ist-eine-deutsche-schriftstellerin-1867688.html>

12. *Mahrtd H.* Dichtung und Diktatur. Die Schriftstellerin Herta Müller / Helgard Mahrtd, Sissel Legreid. – Würzburg : Königshausen, 2013. – 229 s.
13. *Merchiers D.* Kann Literatur Zeuge sein? La littérature peut-elle rendre témoignage? Poétologische und politische Aspekte in Herta Müllers Werk. Aspects poétologiques et politiques dans l'oeuvre de Herta Müller / Dorle Merchiers, Jacques Lajarrige, Steffen Höhne // Jahrbuch für Internationale Germanistik, Reihe A: Kongressberichte, Bd. 120. – Frankfurt a. M. : Peter Lang, 2014. – 407 s.
14. *Müller H.* Cristina und ihre Attrappe / Herta Müller // Immer derselbe Schnee und immer derselbe Onkel. – München : Hanser, 2011. – S. 75.
15. *Müller H.* Wenn wir schweigen, werden wir unangenehm – wenn wir reden, werden wir lächerlich. Kann Literatur Zeugnis ablegen? / Herta Müller // Text + Kritik ; [hrsg. von H. L. Arnold], Heft 155. – München : edition text+kritik, 2002. – S. 6.
16. *Müller H.* Wie kommt man durchs Schlüsselloch. Die genaue Liebe, die Zugehörigkeit und der Diwan im Zimmer des Großvaters [Elektronische Ressource] / Herta Müller // Neue Zürcher Zeitung AG. – Zugriff : <https://www.nzz.ch/article8XRNH-1.308665>
17. *Müller J.* Sprachtakt : Herta Müllers literarischer Darstellungsstil / Julia Müller. – Köln : Böhlau, 2014. – 324 s.
18. *Scheida W.* Rumänien tut sich mit Herta Müller sehr schwer / Wolfgang Scheida [Elektronische Ressource]. – Zugriff : <https://www.welt.de/kultur/article4791021/Rumaenien-tut-sich-mit-Herta-Mueller-sehr-schwer.html>

Стаття: надійшла до редакції 28.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

A TEXT IN-BETWEEN GENERATIONS: THE RECEPTION OF HERTA MÜLLER'S CREATIVITY

Nataliia VOROBEL

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of World Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: nataliavorobey@gmail.com*

The article deals with the reception of the writings by Herta Müller, a German author of Romanian origin. It focuses on comparative analysis of the perception of her works by different generations in her geographical homeland – Romania, and her historical homeland – Germany, centering on the period of the 1980s. In Romania it was the epoch of Nicolae Ceaușescu's communist dictatorship, whereas in Germany – a full rehabilitation from the consequences of the World War II already set out to take place. The present-day epoch is also taken into account when the danger of returning to the dictatorships and wars again becomes an urgent problem of humanity. What is more, the article shortly casts light on the reception of Herta Müller's works in Ukraine since 2009, i.e. after her winning the Nobel Prize in Literature. Some theoretical aspects of the terms «memory» and «generation» are outlined to reinforce our ideas.

Herta Müller's texts, an ethnic German who originated from Romania (1953), are deeply autobiographical. They represent such important stages of her life as traumatic childhood in the native German-speaking community in Romania and parental home (a collection of

short stories «Niederungen» («Nadirs») 1982), physical danger and psychological pressure in dictatorial state of Nicolae Ceaușescu (novels «Herztier» («The Land of Green Plums») 1994, «Der Fuchs war damals schon der Jäger» («Even Back Then, the Fox Was the Hunter») 1992, «Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet» («The Appointment») 1997), emigration to the Western Germany because of danger coming from Romanian Department of State Security – Securitate («Reisende auf einem Bein» («Traveling on One Leg») 1989).

Themes and motives in Herta Müller's works reflect quite important and simultaneously tragic problems of today as dictatorship, emigration, feelings of homelessness, strangeness and fear. For this reason, the reception of her works might be different, because, on the one hand, there are always those who cause these dictatorships, while – on the other hand – those, who suffer from them, particularly victims of political repressions.

Herta Müller's native German-speaking community sharply criticized her first work – the collection of short stories «Nadirs», where the main female character (whose prototype is the author herself) describes realia of her terrible life in her native village. The biggest fear of German minority in Romania used to be the loss of one's own identity due to extremely strict living regulations, old medieval traditions, contradictions (which were strongly blamed) between one's own identity and the group one of Romanian community. Anything strange or new was seen as a big danger. Severe criticism of the terrible fascist past of the community under taboo in «Nadirs» (almost all men in the village were during the Second World War soldiers of Nazi special police force – «SS») provoked a very negative reaction towards Herta Müller's personality and her works by German minority. Incapability to self-criticism and re-interpreting their own horrible past led to moral lapse of the German community in Romania.

In the 80s, when Herta Müller's writing career just began, her works were forbidden by Romanian communist authority. One of the main themes in her books was the fascist past of the German minority (to note, Romania was also one of Nazis allies during the Second World War), so her close relation to a group of German-speaking dissidents in Romania attracted at once the attention of Securitate. Yet the reaction of Romanian literary critics was in general positive. Nowadays, the reception of Herta Müller's works in Romania – 30 years after the dictatorship – is ambiguous. On the one hand, some Romanian writers mention that Herta Müller and her Nobel Prize have no relation to Romania – the authoress is ethnic German and writes in German. She is also criticized by journalists that she speaks only about dictatorship, and no word is about literature. They are certain that «without» Nicolae Ceaușescu she would never write and achieve such a big award as Nobel Prize. On the other hand, a lot of literary critics, writers and public figures in Romania mention that her life experience and writings are of utmost importance not just for Romania or Germany, but also for the whole Europe or even world, since both countries were not the only ones that suffered from dictatorships and wars.

Germany, which succeeded in recovering from the consequences of the World War II, appreciated Herta Müller's works in the 1980s, and the present-day reception is positive. Yet the tragedy for Herta Müller as a person and writer lies also in the fact that because of her Romanian origin and dialectal German, literary critics do not acknowledge her as «theirs», but as «strange or foreign». As a result, Herta Müller feels nowhere at home, and neither German minority and her geographical homeland – Romania, nor her historical homeland – Germany accept her.

Time has the ability «to heal wounds», but also can cause oblivion – the worst «crime» of each nation. Herta Müller is not the only one who wrote and writes about dictatorship. We will need her experience and her works presently as well as in five or ten years, because the process of painful rehabilitation from the influence of totalitarian past lasts years and touches upon entire generations. It can be observed on the examples of Romania and also Ukraine.

Keywords: Herta Müller, novels, reception, Germany, Romania, dictatorship, homeland, memory, generation.